

Metafory ve vědeckém myšlení

Ostrava 2014

KONFERENCE V RÁMCI PROJEKTU
VÝZKUMNÁ SÍŤ TEORIE A DĚJIN VĚDY
(CZ.107/2.4.00/31.0108)

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

OBSAH

Program konference	4
ABSTRAKTY	6
Monika Bečvářová – Medvědí kůže i zavšivený kabát vědců: metafory v dílech Margaret Cavendishové (1623–1691).....	8
Václav Bělohradský – Metafora „univerza jako knihy psané matematickým jazykem“ v dopisu Galileo Galilei Benedettovi Castelli	10
Ludmila Dostálová – Logické vyplývání: od slova „plynout“ nikoliv „plivat“	12
Filip Jaroš – Charles Darwin vs. Richard Dawkins: zvíře a stroj	14
Martina Kastnerová – Vyprávění příběhů: nový historismus Stephena Greenblatta – metafory a konceptualizace kultury jako textu v reflexi historie.....	17
Zuzana Kobíková – Role metafory v počátku utváření teorie hypertextu: médium Memex jako teoretický model vědecké myslí	20
Roman Kočandrlé – Metafory a analogie v iónském myšlení ...	22
Jakub Mácha – Mrtvé konceptuální metafory	24

Iva Svačinová – Role metafor v argumentaci: pragma-dialektický přístup.....	27
Filip Svoboda – Co nám mohou a nemohou říci metafory o podstatách a počátcích věcí z Aristotelova pohledu.....	29
Martin Škabraha – Trhy a nebesa: metafory v ekonomickém myšlení.....	32
Daniel Špelda – Trpaslíci na ramenou obrů: metafora pokroku poznání?	34
Tomáš Zemčík – Hledání nových diskurzů vyplývajících z abstraktního a iracionálního přenosu kvantity ve vědě.....	38
Vladimír Žatecký – Okultní učení jako hry s metaforami.....	40

Program konference

Čtvrtek 13. 2. 2014

- 14:00–14:30 **Zuzana Kobíková**
*Role metafory v počátku utváření teorie hypertextu: médium
Memex jako teoretický model vědecké mysli.*
- 14:30–15:00 **Tomáš Zemčík**
Hledání nových diskurzů vyplývajících z abstraktního a iracionálního přenosu kvantity ve vědě
- 15:00–15:30 **Vladimír Žatecký**
Okultní učení jako hry s metaforami
- 15:30–16:00 Pauza
- 16:00–16:30 **Iva Svačinová**
Role metafor v argumentaci: pragma-dialektický přístup
- 16:30–17:00 **Filip Svoboda**
Co nám mohou a nemohou říci metafory o podstatách a počátcích věcí z Aristotelova pohledu
- 17:00–17:30 **Monika Bečvářová**
*Medvědí kůže i zraněný kabát vědců: metafory v dílech
Margaret Cavendishové (1623–1673)*

Pátek 14. 2. 2014

- 10:00–10:30 **Václav Bělohradský**
Metafora „univerza jako knihy psané matematickým jazykem“ v dopisu Galileo Galilei Benedettovi Castelli
- 10:30–11:00 **Martin Škabraha**
Trhy a nebesa: Metafory v ekonomickém myšlení
- 11:00–11:30 **Daniel Špelda**
Trpaslíci na ramenou obrů: Metafora pokroku poznání?
- 11:30–12:00 **Filip Jaroš**
Charles Darwin vs. Richard Dawkins: zvíře a stroj
- 12:30–13:00 Pauza
- 13:00–13:30 **Ludmila Dostálová**
Logické vyplývání: od slova „plynout“ nikoliv „plivat“
- 13:30–14:00 **Jakub Mácha**
Mrtvé konceptuální metafory
- 14:00–14:30 **Radim Kočandrlé**
Metafory a analogie v íonském myšlení
- 14:30–15:00 **Martina Kastnerová**
Vyprávění příběhů: nový historismus Stephena Greenblatta – metafory a konceptualizace kultury jako textu v reflexi historie

ABSTRAKTY

Medvědí kůže i zavšivený kabát vědců: metafory v dílech Margaret Cavendishové (1623–1691)

Mgr. Monika Bečvářová

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

mbecvar9@kfi.zcu.cz

Svůj příspěvek věnuji analýze děl *Observations upon Experimental Philosophy* (1666) a *The Description of a New World Called the Blazing World* (1666), jejichž autorkou je Margaret Cavendishová (1623–1673), anglická filosofka a spisovatelka. Margaret Cavendishová je obecně považována za první anglicky píšící autorku, která se věnovala filosofii přírody. Pokládá se ovšem také za první ženu, která se ve druhé polovině sedmnáctého století pokusila pochopit a kriticky zhodnotit různé aspekty nové experimentální vědy. Dokladem zainteresovanosti Cavendishové v přírodně filosofických otázkách je zejména její pozdní spis *Observations* a doprovodný spis *The Blazing World*. Tato díla byla napsána především v opozici k představitelům experimentální vědy, kterou pro Cavendishovou zastupovali členové britské učené společnosti Royal Society, zejména Robert Hooke (1635–1703) či Robert Boyle (1627–1691). Ve svém příspěvku se zaměřím na námitky filosofky vůči vybraným autorům a jejich konceptům, které se ve dvou pozdních spisech Cavendishové objevují.

Cavendishová ve svých pozdních dílech využila různé literární prostředky k tomu, aby jasně a srozumitelně vyjádřila nesouhlas se smýšlením i konáním experimentálních vědců. Analýzou literární stránky děl *Observations* a *The Blazing World* Cavendishové se pokusím postihnout užití metafory v těchto textech. Zajímat mne bude zejména uplatnění metafory jako literárního prostředku, kterým se filosofka v obou dílech pokusila zesměšnit své protivníky a jejich koncepce a zároveň tak podepřít své vlastní názory na přírodu a způsob, jímž by měla být zkoumána.

Ve svém příspěvku nejprve objasním, jakým osobitým způsobem se Cavendishová stavěla vůči chybným předpokladům o podobě a ustavení

přírody, které podle ní experimentální badatele při zkoumání věcí přírodních uváděly v omyl. Cavendishová kritizovala zvláště myšlenky dvou směrů, kterým se ve filosofii přírody sedmnáctého století dostalo zvýšené pozornosti – mechanicismus a s ním spojený atomismus. Stanovisko, které Cavendishová ve filosofii přírody obhajovala, lze naopak definovat jako vitalismus. V základu filosofické koncepce přírody této autorky se nacházela představa o vitálním charakteru hmoty. Hmota byla podle Cavendishové schopna nejen vnímat, myslet, ale také se samostatně pohybovat. Svou teorií o oživenosti všeho se filosofka vymezovala vůči koncepcím, které tvrdily, že svět je tvořen materií nevědomou a pasivní. Jak vyložím ve svém příspěvku, metafory zavšiveného kabátu Cavendishová využila, aby poukázala na neopodstatněnost, nesmyslnost a nebezpečnost mechanistické redukce života na materiálno.

Ve druhé části svého příspěvku ukážu, jaké metafory Cavendishová do svých textů zařadila, aby upozornila na nesprávné postupy při zkoumání přírody, které praktikovali především členové Royal Society. V epistemologii zastávala Cavendishová stanovisko, které upřednostňovalo rozumové rozvažování, introspekci a imaginaci před smyslovým poznáním a experimenty. V otázkách zkoumání přírody se proto autorka výrazně ohrazovala vůči praktikám výzkumníků, kteří se snažili následovat program Francise Bacona (1561–1626), a spoléhat se při poznávání přírody na empirické postupy a metodické zobecňování. Velice kriticky se ale Cavendishová stavěla především vůči zapojování nástrojů a přístrojů do procesu zkoumání přírody. Snaha porozumět přírodě za pomoci jakýchkoli umělých zařízení (například mikroskopu Roberta Hooka či vývěvy Roberta Boyla) považovala autorka za absurdní, neužitečné a rovněž dokonce nebezpečné. Toho, kdo se o to přesto pokoušel, bylo možné podle Cavendishové srovnávat se zvířetem: medvědem, opicí i vší.

Cílem mého příspěvku je objasnit, jakou funkci vybrané metafory ve spisech *Observations a The Blazing World* Margaret Cavendishové měly a jak s nimi autorka nakládala. Postihnout se ale rovněž pokusím, jaké byly motivace Cavendishové k využívání tohoto literárního prostředku.

Metafora „univerza jako knihy psané matematickým jazykem“ v dopisu Galileo Galilei Benedettovi Castelli

Prof. PhDr. Václav Bělohradský, Ph.D.

Università degli Studi di Trieste

belohrad@univ.trieste.it

Pojímám moderní společnost jako určitý typ historicky zformované diskurzivní hegemonie, která umožňuje jednotlivcům a skupinám vyjednávat novým "občanským" či "racionálním" způsobem o tom, co bude platit jako minulost, co jako budoucnost, kde jsou hranice vlastní identity, co je "vně" a co je "uvnitř" společnosti, co je "příroda" a co "společnost".

Moderní verze světa, styly vyjednávání, negociační režimy, jsou generovány konstitutivními rétorickými figurami modernosti a také odporem proti nim, mobilizujícími rétorickými kontrofigurami, kterými se významné skupiny snažily zlomit jejich hegemonii. Navrhují brát v úvahu šest rétorických figur: stát je stroj, neviditelná ruka, sociální smlouva, univerzum, je kniha psaná matematickým jazykem, člověk je subjekt a oxymóron "vědy o člověku".

Budu se ve svém příspěvku zabývat podrobněji metaforou „univerza jako knihy psané matematickým jazykem“. Na mém překladu dopisu Galileo Galilei Benedettovi Castelli, mnichovi z Cassina a matematikovi v Pise z 21. 12. 1613 (jeho základní argumenty Galileo opakuje v dopise vévodkyni toskánské Kristýně di Lorena v roce 1615) se pokusím ukázat na možnosti a meze způsobu, kterým se Galileo snaží spor o kosmologii s církví vyřešit. Navrhuje zavést ideu „dvojího zjevení“: první zjevení je pro „zaostalé lidstvo“, kdy Bůh musí komunikovat pomocí metafor, druhé zjevení pak je příroda, promlouvající už k lidem bez metafor, doslovně, tj. matematickým jazykem.

Jeden citát z dopisu jako anticipace tématu:

„Písmo sice nemůže se myslít, nicméně ale mohou bloudit jeho interpreti a vykladači, a to různými způsoby: jeden z nich myslím je výjimečně závažný i častý, a to když by chtěli zastavit se vždy jen na čistě doslovném smyslu, protože tak by vyšly

najevo nejen různé rozpory, ale těžká kecířství ba i rouhání; vždyť by bylo nutno dáti Bohu noby, ruce a oči, a vlastně i tělesné pocity a lidské city, jako je hněv, lítost či pokání, nenávisť, ba někdy i zapomětlivost věcí minulých a neznalost věcí budoucích. V Písmu svatém, jsou mnohá tvrzení falešná, pokud jde o nahý doslovný smysl slov, která byla takto vyrčena, aby se přizpůsobila nezdělanému davu; z toho plyne, že ... moudří vykladači musí vyjasnit pravý smysl slov a také objasnit zvláštní důvody, proč byl ten smysl takovými slovy sdělován.“

Jaké jsou politické dopady takové strategie? Mohl Galileo uspět? Jsou nějaké aktuální podoby takové strategie čtení a psaní?

Logické vyplývání: od slova „plynout“ nikoliv „plivat“

Mgr. Ludmila Dostálová, Ph.D.

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

ldostal@kfi.zcu.cz

Logika má pověst suchopárné a formalistické disciplíny bez pochopení pro bohatost jazyka a jeho výrazové prostředky, která zplošťuje jazyk na prosté předávání informací a odhlíží od všech ostatních významových rovin, jiných než pravdivostní hodnoty, které jsou navíc pro jistotu redukovány pouze na dvě, aby snad nebyly příliš košaté. Toto zjednodušování, ze kterého je logika nařčena, je však zkonstatěle pouze zdánlivě a rozhodně není samoúčelné – je nástrojem nezbytným pro uchopení velmi složitých a vysoce abstraktních struktur skrytých v povaze našeho jazyka i uvažování. Tyto struktury není totiž možné bez této míry zjednodušení uchopit jasně ani zřetelně. A právě složitost abstrakcí, které jsou hlavním předmětem logiky – totiž významové struktury našeho jazyka i uvažování – vynucují bohatost metafor, kterými logická terminologie oplývá, aby byla schopna ilustrovat to, co ilustrovat má.

Asi největší metaforou logiky je už samotné vymezení celé disciplíny jakožto nástroje (organon). Dějiny logiky pak názorně ukazují, jak se její pojetí měnilo podle toho, čeho nástrojem měla být. Uspořádali-li bychom metafory logiky podle „velikosti“, pak na druhé straně této škály by stála celá řada drobných a ve své podstatě poetických metafor z filosofie logiky ilustrujících dílčí problémy v koncepci logiky a jejího univerza (metafory jako svetamihy, nahá individua apod.). Největší množství metafor se pak váže k ústřednímu tématu logiky, a sice k platnosti úsudků, odvozování a dokazování. Tyto metafory pak mají pro logiku největší význam.

Logika jako vědecká disciplína nemá ustavenou žádnou jednotnou a závaznou terminologii. Odborná terminologie existuje v několika vzájemně provázaných „sadách“. Lze poměrně jednoduše ukázat, že jednotliví logikové si pak volí tu terminologickou „sadu“, která je založena na

metaforách, jež inklinují k jejich pojetí logiky; tj. zvolili takovou terminologii, že v ní obsažená metaforika koresponduje s tím, zda logiku vnímají jako vědu o platnosti, dokazování nebo odvozování. Podle toho pak jejich terminologie používá metafory buď statické nebo dynamické a ty dynamické pak orientované buď směrem dopředu, nebo směrem dozadu. Převahu určitého typu těchto metafor v terminologii lze doložit pro jednotlivá vývojová období logiky stejně jako pro jednotlivé školy či konkrétní myslitele. Stejně tak lze ukázat, jak zvolená terminologie svými metaforami odpovídá jejich „každodenní“ logické praxi.

Cílem příspěvku tedy je představit a zmapovat jednotlivé skupiny metafor spojené s ústředním tématem logiky – totiž s platností, odvozováním a dokazováním. Dále pak určit typologii těchto metafor a prokázat jejich přímou vazbu na pojetí logiky jednotlivých období, škol i myslitelů, kteří je používají, stejně jako na jejich „každodenní“ praxi. Zejména se pak bude snažit ukázat, že metaforika terminologie jednotlivých historických období, škol i konkrétních myslitelů, resp. její volba, nejen přímo koresponduje s jejich celkovým pojetím logiky, tj. s tím, zda logiku pojmají jakožto vědu o ověřování platnosti, odvozování či dokazování, ale determinuje i to, jak tuto disciplínu provozují ve své každodenní praxi.

Charles Darwin vs. Richard Dawkins: zvíře a stroj

Mgr. Filip Jaroš, Ph.D.

Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

filip.jaros@uhk.cz

Hlavním cílem příspěvku je doložit skutečnost, že původní Darwinův obraz živého světa se flagrantně liší od současného převažujícího biologického paradigmatu, tzv. neodarwinismu. Za strůjce nejvlivnějších metafor neodarwinistické teorie je obecně považován Dawkins. Srovnáním metafor v dílech obou tvůrců ukážeme, že pro Darwina je exemplárním jsouncem zvíře, zatímco pro Dawkinse stroj. Darwin svou teorií o descendenčním původu člověka dokládá dvě skutečnosti zároveň. První od Darwinova vystoupení obecně sdílený názor zní, že člověk se vyvinul ze zvířete a má tudíž chování odvozené od primátů předků. Druhý důsledek spočívá v přiznání klíčové role antropomorfismu pro biologii: zvířata pochopíme jediné tehdy, když si k popisu jejich chování vypůjčíme metafory z lidského světa. Máme za to, že neodarwinismus se distancoval od této klíčové relace: sázkou na používání technických a kybernetických metafor Dawkins ve svém důsledku odcizil svět zvířat od světa lidí a v neposlední řadě odcizil člověka sobě samotnému.

Pokusme se nyní zrekonstruovat síť konstitutivních metafor pro Darwinův obraz světa. Zásadní význam pro darwinismus má teorie přirozeného (či přírodního) výběru (Darwin 1859). Formativní síla přirozeného výběru je analogická k výběru umělému, se kterým mají přímou zkušenost chovatelé domácích plemen, kteří jsou schopni prováděním selekce po několika generacích vyšlechtit kýženou formu. Darwin dále postuluje existenci pohlavního výběru (Darwin 1871). Ten je umožněn zásluhou skutečnosti, že zvířata při výběru svého pohlavního partnera uplatňují vkus (sense of beauty). Darwin zde spatřuje přímou analogii ke vkusu, kterým disponují lidsí jedinci. Anglický biolog má obecně za to, že ve zvířecí říši se uplatňují stejné schopnosti jako v lidské společnosti: umělecká tvořivost, morální vlastnosti a racionalita – rozdíl pozorujeme jen ve stupni. Darwinovy metafory tak vycházejí z přímé analogie člověk

– zvíře, zvířeti rozumíme bezprostředně na základě antropomorfní optiky.

Neodarwinistický obraz světa z pera oxfordského zoologa a popularizátora vědy Dawkinse vyhlíží podstatně jinak. Zatímco Darwin předpokládal, že přirozený výběr se děje především na úrovni jedinců, Dawkins propaguje genocentrický obraz světa, kde je základní jednotkou selekce gen. Klíčové jsou přitom dva momenty: a) působení genů nemůže být pozorováno přímo, nezbytné je použití složitých laboratorních (např. DNA fingerprinting) a statistických technik; b) (kompletní) zápis dědičné informace v DNA se stává metafyzickým předpokladem pro celou neodarwinistickou teorii. Následkem toho dochází k přesunu z přímého pozorování zvířat (klasická etologie) do specializovaných laboratorních technik a statistického zpracování rozsáhlých souborů dat. Dobře tuto změnu popisuje z pozice očitého svědka sám Dawkins: roku 1974 končí slavný etolog Niko Tinbergen v pozici vedoucího Animal Behaviour Research Group v Oxfordu a je nahrazen matematikem Davidem McFarlandem. „*Rozhovory v univerzitní kavárně přeshly od terénního pozorování racků a koljušek ke zpětnovazebným systémům a počítačovým simulacím.*“ (Dawkins 2013) Zvíře je nahlíženo jako složitý stroj kybernetické povahy: genetický program sídlí uvnitř tělesného hardware (srv. Neubauer 2002).

Pro Dawkinse jsou konstitutivní zejména následující metafory (níže uvedená stránkování vycházejí z čes. překladu: Dawkins 2003).

Sobecký gen. Titul celé knihy se stal metaforou známou daleko za hranicemi evoluční biologie. Autor čelil filozofické kritice (Midgley 1979) tvrdící, že biologická entita, která není nadána vlastní vůlí, nemůže být hodnocena v morálních kategoriích. Dawkinsova obrana (Dawkins 1979) vedla přes ujištění, že kritici chápou metaforu sobeckosti příliš doslovně, a že sobeckost genů nikterak neimplikuje sobeckost v jednání (viz též závěrečný citát abstraktu).

Mem. Mem je slovo vynalezené autorem, které je zvukomalebné ke slovu gen. Mem je jednotkou přenositelné informace analogicky ke genu, který je jednotkou dědičné informace. Tělo, ve kterém sídlí a které řídí genetická informace, je chápáno jako vehikl. Ten je navíc manipulován

prostřednictvím pokynů přicházejících do mozku: „*Počítače, v nichž žijí my, jsou lidské mozky.*“ (Dawkins 1979)

Na závěr doložme přímou citací tezi, že Dawkins (po vzoru osvíceneckého pojetí člověka jako racionální bytosti) vyděluje člověka ze světa zvířat:

„*Zkusme se učit obětavosti a altruismu, neboť všichni se rodíme sobečtí. Zkusme předvídat, co mají naše sobecké geny v plánu, protože jen tak bychom mohli mít šanci zabránit jejich úmyslům, a toho žádný jiný živočišný druh nedosáhl.*“ (Dawkins 1979)

Vyprávění příběhů: nový historismus Stephena Greenblatta – metafory a konceptualizace kultury jako textu v reflexi historie

PhDr. Martina Kastnerová, Ph.D.

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

kastnerm@kfi.zcu.cz

Podle Stephena Greenblatta stojí v počátcích jeho zkoumání touha hovořit s mrtvými – tento motiv skrytý pod vrstvami odborných diskusí podle něj tvoří základ literárních studií, jejichž záměrem se stává jistá rekonstrukce a de facto znovuobnovení dialogu s nepřítomnými. Nový historismus se začíná rozvíjet kolem roku 1980 v americkém prostředí v interdisciplinárním duchu, nicméně až takřka po dvaceti letech se objevuje alespoň pokus o vymezení jeho základních teoretických pozic a nový historismus je tak charakterizován jako „stručný nástin nového směru v interpretační praxi“. Používáme-li pojmu „nový historismus“, míní se jím konkrétní interpretační tendence, která neaspiruje na koncepci dějin, nýbrž v souladu se svými inspiračními zdroji upozorňuje na problematickou povahu objektivity v reflexi historie a fikce a formuluje konkrétní interpretační postupy nezastřešené obecnou teorií (ba ani pokusem o ni).

Stephen Greenblatt chápe reprezentaci skutečnosti zároveň jako produkt vyjednávání a směny. Osciluje pak mezi dvojí čtenářskou, resp. interpretační praxí: praxí kontextualismu, která se zaměřuje na rezonanci kontextu mezi texty a obráceně, a zároveň se zajímá o formální a materiální přitažlivost děl pro čtenáře, z čehož plyne jedinečnost estetického úžasu, který dílo vyvolává. Příznačné je (coby důsledek whitovské inspirace) rovněž Greenblattovo paralelní čtení textů literárních a tzv. „neliterárních“, stejně jako specifický žánr historky (anecdote), jež ve svých studiích a esejích Greenblatt užívá, aby prostředkoval „dotek reálna“ a poukázal na relevanci metaforických textů pro porozumění interpretovanému dějinnému fragmentu. Tematicky se Greenblatt zaměřuje primárně na renesanci (sám přitom užívá libovolně a zaměnitelně termínu

renesance i raný novověk), obzvláště alžbětinskou, a Shakespearova díla. Právě orientace Greenblatových rozborů na Shakespearova dramata je signifikantní; totiž poukazuje na to, že i díla tzv. klasická (příčemž zároveň diskutuje o legitimitě takového označení) nelze interpretovat a zejména hodnotit bez přihlednutí k dalším prvkům tzv. sociokulturního pole. Přestože však Greenblatt proklamuje svůj obdiv k Shakespearově dílu, jenž by ovšem neměl bránit jeho střízlivé interpretaci, v převažujících případech se jeho analýzy soustředí na exemplifikaci potenciálních dobových relací a významně opomíjí analýzu Shakespearovy řeči (s výjimkou případů, kdy se jedná o předpokládané doložení souvislosti s jiným prvkem kulturního pole – tj. s určitou událostí, jiným dílem atp.).

Některé z Greenblatových závěrů bývají spekulativního charakteru, jak konečně sám přiznává, maje za to, že právě jistá imaginativní spekulace může být legitimní (a fungující) metodou při interpretaci natolik specifického díla, jakým je dílo Shakespearovo. Co si pod „imaginativní spekulací“ představit, není zcela průhledné, zdá se však, že Greenblatt jí míní jisté empatické uchopení Shakespearovy tvorby v souvislosti se znalostí konkrétních informací o událostech Shakespearova života v obecnějším kontextu alžbětinském a zpětně posouzení relevance formulovaných spekulativních závěrů. Přijetím původně Geertzova culture-as-text concept se nový historismus dále vyhýbá problému vymezení vztahu mezi skutečností a fikcí – skutečnost se rovněž stává textem, čímž zároveň dochází ke stírání rozdílu mezi diskursem fikce a historie. Greenblatt je tu zjevně inspirován mj. Whitovými úvahami o paralelách mezi faktuálním a fikčním. Hlavní přínos těchto úvah v Greenblatově zkoumání spočívá ve výrazném rozšiřování zkoumatelných prvků kulturního pole zaplněného textuálními i ne-textuálními stopami, které ústí v působivé vyplňování a zaplňování kulturního pole, jež je zároveň rekonfigurováno; dochází k přeskupování stop mezi centrem a periferií kulturního pole.

Na druhou stranu koncept textuality kultury doveden do důsledku může stírat rozdíl mezi historií a historiografií – obojí se v určitém okamžiku stává prvkem kulturního pole, tedy i předmětem interpretace, zkoumání, stejně jako sám interpret či historik. Nutně pak vyvstává

otázka po „objektivitě“ takového zkoumání a potřeba re-definice možnosti zkoumání historie a kultury, jak si ostatně sám Greenblatt uvědomuje. Úloha literárních a kulturních studií se tak v Greenblatově verzi omezuje na „prezentaci reprezentací“ nekonečně se proměňujícího kulturního pole.

Greenblatt tak charakteristicky klade důraz na vyprávění působivých příběhů – o králi Jakobovi fascinovaném magií a čarodějnictvím, o stratford'anovi, jenž se stal „básníkem pro všechny časy“, o nadšeném hledači knih, který objevil pro renesanci *De rerum natura*, či o bloudících duších, s nimiž můžeme znovu rozmlouvat. Každý příběh může být nicméně realizován jen skrze jazyk a vyprávění jiných těl a jiných příběhů. Ač akceptujeme neukončenost interpretačního procesu, tedy „vyprávění o vyprávění o vyprávění...“, je legitimní odhlédnout na chvíli od teorie, definování a vymezování v okamžiku, kdy naše bádání spočívá na relativně stabilním podloží (podobně jako v případě Popperovy metafory stavby, jíž stavíme na kůlech zasazených v bažině), a soustředit se na interpretační praxi – jak ostatně Greenblatt činí.

Role metafory v počátku utváření teorie hypertextu: médium Memex jako teoretický model vědecké myslí

Mgr. Zuzana Kobíková

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

kobikova@mail.muni.cz

Konceptuální metafory hrají v mediální teorii podstatnou roli. Média představují a vysvětlují třeba s pomocí přirovnání k oknu, zrcadlu nebo hlídacímu psu demokracie, jak uvádí například McQuail. Ve vztahu k tématu přednášky je pro mne zásadní metafora MÉDIA JSOU EXTENZE LIDSKÝCH SMYSLŮ A SCHOPNOSTÍ. Mediální teoretik McLuhan přišel s touto metaforou, kterou vnímám jako konceptuální (dle Lakoffa a Johnsona) v roce 1968. Akcentuje v ní podstatný rys médií, zásadní pro téma mé přednášky, a tím je role metafory v teorii hypertextu, respektive v počátku formování této teorie, přičemž teorii zde chápou jako intelektuální nástroj, skládající pozorovaná data a mapující oblast vědecké práce s informací.

Hypertext hodlám v přednášce představit konkrétně jako nový prostředek vědecké činnosti, rozšiřující možnosti vědecké práce se zdroji informací. Jde o médium, které v rámci vědy představuje podobný mezník jako Gutenbergův vynález knihtisku. Oběma je společné to, že dle Eisensteinové a Latoura mobilizovaly zdroje informací pro vědeckou práci a významně formovaly podobu vědy a vědecké komunikace.

Hypertext je digitální text, kterému dodávají nový rozměr a funkce hypertextové linky, propojující konkrétní části textu s dalšími texty, a to na základě asociativního propojování informací, podobně jako odkazy na související literaturu v odborné literatuře. Cesta k informaci, na kterou odkazujeme, nebo kterou hledáme, je však v éře digitálního hypertextu většinou výrazně rychlejší a jednodušší, nežli v éře tisku. A to není jediný rozdíl, kvůli němuž hovoříme o nové formě textuality, jež byla prakticky realizována v 60. letech 20. století, v době rozvoje digitálních technologií, a jež se stala základním funkčním principem online prostředí.

Praktická realizace hypertextu vychází zejména z teoretického uvažování o způsobu, jakým usnadnit vědeckou práci s informací. Inspirací pro Douglase Engelbarta, který funkční, digitální hypertext představil v 60. letech 20. století, byl článek *As We May Think*, který v roce 1945 publikoval ředitel amerického Úřadu pro vědecký výzkum a vývoj, Vannevar Bush. Ve svém textu teoreticky navrhl nástroj rozšiřující individuální paměť – Memex (*Memory Extended*), jenž by vědcům pomohl informace archivovat, vyhledávat v rámci předpokládaného archivu veškerých lidských znalostí a propojovat na základě principu, jakým pracuje lidská mysl, což je dle Bushovy teorie na základě velice individuálního, asociativního indexování.

Předpokládám, že teoretický návrh Memexu (Bush si jej představoval jako mechanický stroj pracující s informacemi ve formě mikrofilmů, umožňující uživateli indexovat informace na základě jeho osobních asociací) představuje především komplexní model média rozšiřujícího možnosti vědecké práce s informacemi, model vědecké myslí, utvářený se záměrem praktické realizace, kterou se na rozdíl od jiných teorií extenze lidských smyslů a schopností (např. pomocí konzumace určitých chemických látek) podařilo realizovat. Memex chci tedy v přednášce představit jako model umožňující chápání způsobu, jakým v praxi pracuje vědecká mysl. Bushova teoretická hypotéza, kterou realizace hypertextu v mnoha ohledech potvrzuje, ukazuje, že teoretický model Memexu a později je velice blízký vědecké myslí, kterou lze jako abstraktní entitu popsat pouze s pomocí modelu, jak ukazuje např. Giere a van Fraassen nebo Iser.

Cílem mé přednášky je nejprve stručně představit v historickém kontextu základní teorie rozšiřování omezené lidské paměti, poté představit strukturu a funkce teorie Memexu, interpretovat zásadní Bushovy teze a odpovědět na otázku, jaká je úloha konceptuální metafory v tomto počátečním stadiu formování teorie i praxe hypertextu. Tohoto cíle chci dosáhnout s pomocí analýzy a interpretace konceptuální metafory abstrahované z Bushova textu: **HYPertext JE VĚDECKÁ MYSL.**

Metafory a analogie v íónském myšlení

PhDr. Radim Kočandrle, Ph.D.

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

rkocandr@kfi.zcu.cz

Za nejstarší myslitele spojené se vznikem filosofie jsou obecně považováni Mílét'ané. Nejsme však schopni určit, zda se ze spisů Anaximandra a Anaximena zachovaly některé původní originální výrazy. Přesto je možné, že taková mohou být slova či krátká slovní spojení užitá v obrazných přirovnáních. Na jejich základě se zdá, že jednou z typických forem íónské naučné prózy bylo užití obrazných prostředků a přenesených pojmenování na základě podobnosti. Především v analogiích by mohl být částečně zachován někdejší obraz íónského myšlení.

U Anaximandra se s nimi setkáváme na řadě míst. V popisu Země užije její přirovnání ke „kamennému sloupu“ (DK 12 A 25 = DK 12 B 5), oheň Slunce připodobní k „píšťale blesku“ (DK 12 A 21 = DK 12 B 4), nebo obklopování kosmogonické planoucí sféry ke „kůře stromu“ (DK 12 A 10). Podobně číselné vyjádření velikosti nebeských těles může být ve skutečnosti jen metaforou jejich velikosti. U Anaximena se s nimi setkáme dokonce ještě ve větší míře, než je tomu u Anaximandra. Když přibližuje tvar Země, dozvíme se, že má „podobu stolu“ (DK 13 A 20). Slunce má být „ploché jako list“ (DK 13 A 15 = DK 13 B 2a), hvězdy „jsou připevněny v křišťálovitém [nebi] jako hřebíky“ (DK 13 A 14). Vznik blesku je zase srovnáván se zazářením moře „rozčísnutého vesly“ (DK 13 A 17). Oběhy nebeských těles jsou pak přiblíženy na pohybu plstěného klobouku kolem naší hlavy (DK 13 A 7). Ve zlomku DK 13 B 2 se zase ohlašuje úzká souvislost mezi rolí naší duše a vzduchu ve světě. Základní Anaximenovou metaforou pro dění světa je navíc kontrakce – plstnatění a rozvolnění. Je evidentní, že právě užití obrazných prostředků bylo pro Mílét'any typické, přičemž poukazuje k autentickému vyznění daných pasáží.

Zatímco u Mílét'anů máme doložené především analogie, které však vzhledem ke způsobu zachování textů mohou mít blízko k metaforám, u Hérakleita z Efesu se s metaforami setkáváme nejspíše zcela běžně. U něho se prolínají obrazy bdění a spánku, ohně a vlhkosti jako metafory vědomé přítomnosti ve společném světě nebo naopak odvrácení do nevědomého života. Je to především zápas o duši, poznání její skutečné povahy a vztah ke „společnému“, k jednotě, kterou lze nahlédnout ve světě, co tvoří jádro Hérakleitovy řeči. Zatímco duše má blízko k vlhkosti, která asociuje podmínky vzniku života a jeho udržení, nejlepší duší je suchá záře, která vede k vědomí.

Duše musí vlhkost vypařit. Bdění, vědomí a myšlení na straně jedné a předpojatost, spánek a smrt na straně druhé jsou postupnými stavy duše-ohně. Emoční, fyziologické, meteorologické a kosmologické děje jsou v přímém vztahu a výrazem jednoho. U Hérakleita tak nalézáme pojetí, které u Mílét'anů vzhledem ke stavu dochovaných textů můžeme jen tušit.

Užití obrazných prostředků může navíc ukazovat skutečnou povahu archaického myšlení. Zatímco účelem některých přirovnání může být zejména názornost představeného tvrzení, jiná mají nejspíše za úkol na základě bezprostředně známého vysvětlit to, co není na první pohled zřejmé nebo nemůže být dostatečně pozorováno. Možná právě proto se vyskytují zejména v oblasti kosmologie, která mohla být pouze průmětem známé zkušenosti do sféry jinak nedosažitelných jevů. Účelem přirovnání pak je nejen vysvětlit neznámé, ale rovněž stvrdit platnost již existujícího výkladu podobného jevu. Je přitom důležité, že mimo ilustrativní funkce se při podobném postupu může svět celkově jevit jako vysvětlitelný. Přesto bychom neměli v těchto obrazných vyjádřeních spatřovat „počátky přírodních věd“, ale chápat je spíše v oslabeném významu prosté názornosti, která ovšem umožňuje pochopení. Jejich výpovědní hodnota je přitom velká. Ukazují souvislosti a provázanost věcí světa a jeho dění.

Mrtvé konceptuální metafory

Dr. phil. Jakub Mácha, Ph.D.

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

macha@phil.muni.cz

Již před více než třiceti lety přišli Lakoff a Johnson s vlivnou teorií konceptuální metafory. Konceptuální metafory strukturují náš veškerý pojmový systém způsobem, že za každým doslovným či metaforickým jazykovým vyjádřením můžeme nalézt implicitní konceptuální metaforu. Veškerý jazyk je tak podle nich metaforický. Tento náhled dominuje dnešní filosofii jazyka, lingvistice, psychologii a kognitivním vědám. V mém příspěvku bych chtěl ukázat za prvé, že toto pojetí jazyka a metafory není vůbec originální. Herder nebo Nietzsche zastávali podobná stanoviska. Za druhé ukáži, že pojem konceptuální metafory je založen na záměně skutečných a mrtvých metafor. Uveďme si příklad konceptuální metafory:

SPOR/ ARGUMENTACE JE VÁLKA

To, co tvrdíš, se nedá obhájit.

Napadl každou slabinu v mé argumentaci.

Jeho kritika mířila přímo do černého.

Jeho argumenty jsem úplně rozmetal.

Nikdy jsem ho v debatě neporažil.

Jsi proti? Tak dobře, tak se do mě pusť!

Pokud použiješ této strategie, úplně tě to smete.

Odstřelil všechny moje námitky. (Lakoff & Johnson 2002)

Toto schéma je uvedeno metaforou (argumentace je válka) a následována doslovnými tvrzeními, jež lze chápat jako partikulární implikace z této metafory. Lakoff a Johnson tvrdí, že se jedná o obvyčné výrazy, jež jsou „speciálními případy této metafory“ (Lakoff & Johnson 2002). V jazyce se ale vyskytují převážně tyto speciální případy, samotné meta-

fory se vyskytují jen zřídka nebo ve specifických kontextech. Běžně ne-
tvrdíme, že argumentace je válka, přičemž ale můžeme říci o argumen-
tech, že je někdo rozmetal. Výrazy, jež pocházejí z oblasti válečnictví,
používáme – dalo by se říct v druhém plánu – k popisu argumentace.
V tomto by mohli mít Lakoff a Johnson pravdu. Podmiňovací způsob
je zde na místě, jelikož se jedná o evoluční hypotézu, kterou je ještě třeba
případ od případu empiricky doložit. Autoři ale nadto tvrdí, že tyto „spe-
ciální případy metafory“ jsou stále metaforami. Pak už je jen krůček k tvr-
zení, že náš veškerý pojmový systém je metaforický.

Nazývat ale implikace jisté metafory jejími speciálními případy je za-
vádějící. Jedná se o kategoriální omyl. Implikace plynoucí z metaforic-
kých tvrzení jsou spíše jejími interpretacemi (toto je hlavní teze inter-
akční teorie metafory M. Blacka). Nic nás ale neopravňuje k tvrzení, že
každá interpretace metafory je opět metafora. Jistě můžeme interpreto-
vat metafory jinými metaforami a v některých případech tím můžeme
interpretovanou metaforu lépe pochopit. Pointou interpretace je právě
naopak převést metaforu na doslovné tvrzení. Pokud vede interpretace
metafory k dalším metaforám, jedná se o neúplnou interpretaci. Závěrem
tohoto argumentu je, že Lakoffovy a Johnsonovy „speciální případy me-
tafory“ nejsou – ve shodě s naší jazykovou intuicí – žádnými metaforami.
Jedná se přinejlepším o případy mrtvých metafor, které dnes již pocít' u-
jeme jako doslovná tvrzení.

Konceptuální metafory lze chápat jako idealizované rekonstrukce
vzniku toho či onoho výrazu nebo slovního spojení. Pokud je tato evo-
luční hypotéza správná, představuje konceptuální metafora ve většině
případů pouze mrtvou či vyhaslou metaforu. Konceptuální metafory
nelze chápat jako skutečné metafory, pokud má být zachována integrita
pojmu metafory vůbec. Z Lakoffovy a Johnsonovy teze o omniprezen-
ci metafory se tak stává banální tvrzení, že většina jazykových výrazů
(kromě novotvarů a stipulací) vznikla metaforickým přenosem. Koncep-
tuální metafory nás mohou poučit o vzniku a případně o struktuře na-
šeho jazyka. Nelze ale tvrdit, že většinu pojmů chápeme prostřednictvím

konceptuálních metafor. Pojmy chápeme, pokud je umíme správně použít. K tomu ve většině případů žádné hypotézy o konceptuálních metaforách nejsou potřeba.

Role metafor v argumentaci: pragma-dialektický přístup

Mgr. Iva Svačinová

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

217195@mail.muni.cz

Cílem mého příspěvku je představit možnosti, jak můžeme zkoumat užití metafor z perspektivy analýzy argumentace. Vycházím přitom z tzv. pragma-dialektiky, analytického přístupu, který vyvíjí od sedmdesátých let kolektiv nizozemských autorů v čele s Fransem van Eemerenem a Robem Grootendorstem. Pragma-dialektika předpokládá, že ideálem kritického dialogu je vyřešení názorového střetu a rozvíjí dvě roviny výzkumu: deskriptivní, v níž zkoumá reálné využívání prostředku argumentace, a normativní, v níž rozvíjí nástroje pro hodnocení korektní argumentace. V posledních deseti letech pak autoři zkoumají především styčné plochy mezi dialektickou a rétorickou rovinou argumentace, konkrétně: mluvčí sice chtějí dosáhnout vyřešení názorového střetu (ideál pragma-dialektiky), ovšem ve vlastní prospěch (prvek rétoriky), dochází tedy k propojení rétorické a dialektické dimenze. Pragma-dialektika je progresivním přístupem, v jehož rámci se v posledních letech (texty z let 2009–2013) diskutuje role užití metafor v argumentaci. Autoři zvažují především otázku, zda je metafora specifickým podtypem argumentačního schématu tzv. argumentu z analogie (tzv. figurativní analogie), nebo jestli se spíše jedná o prostředek tzv. strategického manévrování. V tomto případě by šlo o (strategicky zvolené) využití nástrojů rétoriky, které má posílit přijetí předkládané argumentace, ovšem za předpokladu naplnění pravidel kritického dialogu. V textu představím tuto diskuzi, kterou rozvíjí Bart Garssen (Garssen 2009, 2011) a Manfred Kienpointer (Kienpointer 2011, 2012), a nástroje, které autoři nabízí pro analýzu využitých metafor. Představím důvody, které mě vedou k přijetí spíše Garssanova východiska, podle něhož je vhodné přistupovat k metaforám jako k nástrojům strategického manévrování, konkrétně je zkoumat jako prezentační prostředek, který může sloužit k prezentaci různých typů argumentů, nejen argumentů z analogie.

Ve druhé části příspěvku budu přístup, který navazuje na Garssenovy závěry (Garssen 2009) prezentovat na vlastní případové analýze využití metafor. Jako výchozí materiál volím diskuzi, která proběhla v akademické aréně, v níž můžeme předpokládat, že je vyřešení názorového střetu klíčovým cílem. Konkrétně využiji konfrontaci, k níž došlo v roce 2010 v časopise *Biograf*, českém periodiku pro kvalitativní výzkum v sociologii. Na stránkách tohoto časopisu proběhla argumentační výměna mezi sociologem Janem Palečkem a jeho kritikem Miroslavem Tižíkem. Názorový střet se týkal otázky, zda by měli sociologové při výzkumu fenoménů, jako jsou mariánská zjevení, počítat s ontologickým statusem nadpřirozených bytostí. Paleček v pozici proponenta prezentoval kritický postoj k současné podobě sociologie, která vychází z pozice sociálního konstruktivismu, a jako vhodný sociologický přístup prezentuje tzv. ANT (actor-network theory). Tižík jako oponent jeho argumentaci odmítá. Diskuze je pro účely mého příspěvku zvolena především proto, že v ní proponent i oponent konstantně pracují s metaforou „osvětlení“ výzkumného pole a „světla“, které by měla vrhat vhodná výzkumná metoda. Máme tedy k dispozici několik metafor využívajících obdobné rekvizity (světlo, osvětlení, ozáření apod.), ovšem objevující se v jiných fázích dialogu a spojené zřejmě s jinými záměry. Na základě rekonstrukce argumentace v textech obou autorů budu prezentovat možnosti analýzy metafor z hlediska pragma-dialektiky a alespoň částečně i variabilitu jejich funkcí. Vyjdu přitom z předpokladu, že metafora zde slouží jako prostředek prezentace argumentů (a jedná se tedy o využití strategického manévrování) a ukážu, jaké možnosti nám pragma-dialektický přístup nabízí pro identifikaci, rekonstrukci a hodnocení takto prezentovaných argumentů.

Co nám mohou a nemohou říci metafory o podstatách a počátcích věcí z Aristotelova pohledu

Mgr. Filip Svoboda

Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě

a10615@student.osu.cz

Metafora pochází z řeckého slova μεταφῶ-ειν, které obvykle překládáme jako pře-nos, čímž se v souvislosti s metaforou míní přenesení smyslu jedné myšlenky na druhou, a to na základě jejich vnitřní či vnější podobnosti. Významem tohoto slova však může být také obrácení, změna, odnesení, střídání či zvrácení. Smysl tedy nemusí, či snad ani není, přenesen, ve své původní podobě, ale může být metaforou změněn, vystřídán smyslem jiným, či být posunut (odnesen, zvrácen). Jelikož se metafory užívá především tam, kde naše běžné výrazové prostředky nedostačují k postžení celku myšlenky, kterou bychom chtěli vyjádřit, saháme k metafoře jako poslední možné metodě explanace. Takto je na jedné straně schopna dosahovat svým rozpětím až k samotným mezím existence a dotýkat se posledních otázek týkajících se světa a nás samých, na straně druhé je tato její schopnost vykoupena úbytkem přesnosti takového vyjádření. Jelikož se metafory, jakožto výrazového prostředku vědeckého myšlení, užívá především v teologii, filosofii a fyzice, tj. disciplínách, které si tyto otázky nejen kladou, ale zároveň mají i ambice je zodpovídat, je nasnadě otázka, zdali právě metafora není oním matoucím prvkem, který nám ve skutečnosti tento „nejvyšší smysl“ zastírá.

Aristotelova logika, či spíše přesněji analytika, vyzývá k přesnosti ve vyjadřování, k podrobné, důsledné analýze pojmu a formy výpovědi, a to za účelem maximalizace exaktnosti přenosu či spíše vyjádření našich myšlenek a minimalizace rizik jejich změny či překroucení. Právě prostřednictvím analytiky se Aristotelés dobírá podstat a počátků věcí, které považuje za vlastní smysl činnosti filosofie, teologie a v mnohém i fyziky.

Tento postoj se mu tak stává úhelným kamenem kritiky Platónova filozofického učení a především jeho učení o ideách, jakožto v jistém smyslu hypostazované metafory. Platón mu je příkladem nebezpečí

ukrývající se v užívání metafory, kdy tato postupně přestane být rozpoznávána jako pomůcka vyjadřování se o posledních podstatách a prvotních počátcích, a začne být pojmána jako pravý a doslovný smysl sdělení.

Aristotelés zároveň však sám metafory užíval a cenil si jí jako prostředku dosahování poznání o podstatách a počátcích. Toto vysvítá nejen z jeho známého připodobnění filomýtha k filosofovi, ale i z faktu, že velmi hojně užívá logickou strukturu per analogiam k vzájemnému usouvztažnění mnoha jevů mezi sebou. Metaforu jakožto typ analogie vnímá však v logicko-matematickém smyslu. Metafory v tomto smyslu tak Aristotelés užívá daleko častěji pro ty obory, které jsme dnes zvyklí vnímat jako obory exaktní vědy. Přestože například užívá metafory usouvztažněného středu k osvětlení základního principu ctnosti uměřenosti ve své etice, uplatňuje metaforu především v matematice, biologii a fyzice. Významnou je tak Aristotelovo uvažování o přenosu významu slov mezi rody a druhy v biologii. Z matematického pohledu je pro Aristotela číslem i tělesná podstata, jež odkazuje na svou látku složenou z částí v jistých poměrech. Již zde je tak metafora explicitně spojována s podstatami. Nejužší sepětí je však mezi metaforou a fyzikou, respektive metafyzikou, které se, jakožto dvě hraniční vědy teoretické, dotýkají již nikoli pouze podstat individuálních, ale sahají k prvotním počátkům a podstatám celé fysis v jejím nejširším slova smyslu.

Ve fyzice je tvůrčí činnost člověka usouvztažněna s tvůrčí činností přírody a tato metafora je užita k výkladu problematiky vztahu látky a formy, tj. výkladu o podstatě věcí. První kniha Aristotelovy Fyziky přímo odkazuje ke knihám Metafyziky, když se v ní Aristotelés vypořádává za pomoci metafory (jakožto jistého typu logické figury) s logickými námitkami vztahujícími se přímo k problematice jsoucnosti. Nesmíme však na základě výše uvedeného být v pokušení považovat Aristotelovu Metafyziku za metaforu příslušející jeho Fyzice. Metafyzika je pro něj naopak onou nejprvotnější a nejexaktnější vědou, která by měla vykazovat největší míru přesnosti a jistoty. Jako taková tedy přímo závisí na jeho analytice, tj. logických spisech Organonu, která nás k této přesnosti, nut-

nosti a transparentnosti uvažování systematicky vede. Zde tak onen logicko-matematický rozměr metafory v Aristotelově myšlení nabývá plnosti a důležitosti svého významu, když je metafora v tomto smyslu aplikována na samotné jsoouco, respektive bytí. Stejnost prvotních příčin a počátků jednotlivých jsooucen je možné pochopit pouze na základě obecné analogie. Vlastní přirozenost jednotlivých věcí, tj. bytí tímto zde, je tak možno uvažovat pouze analogicky k jiným částem obsaženým v přírodě (fysis). Takto je metafyzika ve svém porozumění prvotní příčině, počátku a podstatě vždy v konečném důsledku omezena fyzikou, na kterou se při svých výrociích může pouze analogicky odkazovat a pokoušet se tak prostřednictvím metafory (logicky) usuzovat na nejvyšší a prvotní bytí/Bytí. Pregnantním dokladem tohoto nutného, a v jistém smyslu snad i omezujícího, vzájemného sepětí Aristotelovy logiky, fyziky a metafyziky (v tomto smyslu namnoze pojaté jako teologie), mohou být jeho úvahy o prvotním bytí/Bytí, užívající argumentace na základě logických úvah vycházejících z analýzy fyzikálního procesu pohybu jednotlivých jsooucen.

Tento příspěvek si tak klade za cíl přispět k vyjasnění role a pojetí metafory v Aristotelově filosofii, a to jednak na základě popisu kritiky jistého rozměru či snad úskalí metafory, jednak na základě rozboru užití metafory v jeho díle.

Trhy a nebesa: metafory v ekonomickém myšlení

Mgr. Martin Škabraha, Ph.D.

Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě

martin.skabraha@osu.cz

Cílem tohoto příspěvku je analyzovat metaforický rozměr známých ekonomických pojmů, jako je „neviditelná ruka“, „(volný) trh“, „rovnováha“ či „růst“. V každé takové metafoře je jako její pozadí skryto určité pojetí společnosti a člověka, určitá ideologie, která arbitrárně zdůrazňuje jedny rysy a odsouvá jiné. To lze nejlépe demonstrovat, když kromě podobností, na nichž je metafora postavena, začneme demonstrovat i odlišnosti srovnávaných entit, např. trhu jako fyzického místa (tržnice), kde nakupují zeleninu, a trhu jako abstraktního principu, který funguje na makroekonomické úrovni, není bezprostředně dán a je třeba jej složitě reprezentovat (např. skrze statistiky). Po tomto obecnějším úvodu, v němž pracuji s knihou Deirdre McCloskey *The Rhetoric of Economics*, věnuji zvýšenou pozornost metafoře, která se v dějinách opakovaně vynořuje jako charakteristika samotné ekonomické vědy, totiž její přirovnání k astronomii. Tuto metaforu najdeme např. u Karla Marxe nebo Léona Walrase, který na námitku, že jeho předpoklady neodpovídají realitě, odpověděl, že „astronom také zkoumá oblohu, když je jasno, ne když je oblačno“. V návaznosti na tento motiv a přibíraje si na pomoc filozofického kritika mainstreamové ekonomie Tonyho Lawsons, se věnuji příčinám a důsledkům nástupu matematizované ekonomie ve 20. století. Tento diskurz vyvolává dojem tzv. exaktní vědy, když překládá ekonomická tvrzení do „bezpříznakové“ řeči rovnic a grafů. Již samotný tento postup je ale metaforický, neboť vytváří idealizované modely, o kterých nám sugeruje, že „jsou jako“ náš reálný svět. Připodobňování světa našeho života k ekonomickým modelům pak ovšem v kontextu pozdního kapitalismu nabývá i praktického a politického rozměru, když se stává souborem performativních tvrzení – je-li člověk pojímán jako homo economicus a je-li tento model implementován do společnosti, např. skrze neoliberalní reformy, kterých jsme v posledních letech svědky, pak se

mnozí z nás mohou dostat do potíží, jestliže se onomu modelu (metafoře) nedostatečně podobají. Je zájmem establishmentu prezentovat model jako „objektivní realitu“, jíž se musíme přizpůsobit. Lze však ukázat, že se spíš jedná o snahu určité společenské skupiny vnutit ostatním svůj pohled na svět, své hodnoty, své metafory. Poukazují na řadu empirických studií, které nasvědčují, že mezi ekonomy je rozšířen nadprůměrný sklon k sobeckému chování, přeceňování finanční motivace, apod. Cituji také výzkum antropoložky Karen Ho mezi investičními bankéři na Wall Streetu. Ti svůj extrémní workoholismus, ničící jejich osobní životy, nebo svou orientaci na maximalizaci rychlého zisku, dosahovaného i s vědomím, že z dlouhodobého hlediska přispívají ke krachu, vysvětlují tak, že to po nich žádá trh – ten ale není nic jiného než oni sami. Je to výmluvný příklad totálního ztotožnění se s určitou metaforou, jejíž proměna ve skutečnost má dopady na celou společnost. Odpovědí ovšem nemůže být odmítnutí ekonomie, nýbrž prosazení jiných metafor.

V samotném závěru ještě silněji zdůrazňuji metaforičnost ekonomického myšlení, když upozorňuji na přímo intimní spojení mezi metaforou a obchodem. Metafora je přenášením významu, je určitým transferem hodnoty a tedy určitým typem.

Trpaslíci na ramenou obrů: metafora pokroku poznání?

PhDr. Daniel Špelda, Ph.D.

Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

spelda@kfi.zcu.cz

Novověk se rozešel s kontemplativním ideálem poznání, který byl rozšířený v antice a ve středověku. Novověcí myslitelé se domnívali, že pravda není výsledkem okamžitého osvětlení a osamělé kontemplace, ale výsledkem dlouhodobé kolektivní spolupráce v synchronním i diachronním ohledu. S kolektivním a transgeneračním empirismem novověké vědy se pojilo uznání úlohy času v procesu poznání: Řčení *veritas filia temporis* se stalo poněkud trpkým vyjádřením zkušenosti novověké vědy, která si uvědomila, že nedokáže dosáhnout završeného poznání v čase jedné generace. Tak se zrodila idea pokroku poznání, která (současně optimisticky i rezignativně) přenechává uzavření lidského poznání příštím generacím, jež díky uplynulému času a nashromážděným zkušenostem budou schopny završit veliké dílo. Idea pokroku poznání byla artikulována různými způsoby a mezi ně patřil i soubor několika tropů, argumentů a metafor, z nichž asi nejznámější je metafora trpaslíků stojících na ramenou obrů. Příspěvek se pokusí načrtnout původ a dějiny této metafory i její funkce a souvislost s nově se rodící ideou pokroku.

Metafora trpaslíků stojících na ramenou obrů má původ v prostředí Chartreské školy. Jan ze Salisbury ve svém *Metalogicon* (asi 1159) informuje o tom, že jeho učitel Bernard z Chartres říkal, že „*jsme jen trpaslíci sedící na ramenou obrů*“ (nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes) (*Patrologia Latina* sv. 199,900C). Edouard Jeuneau upozorňuje, že bychom do tohoto výroku příliš neměli promítat moderní pokrokářskou mentalitu. V Chartreské škole idea pokroku neexistovala a samotný výrok bychom měli chápat zejména jako vyjádření úcty k antice a jejím schopnostem. Neobjevuje se v něm žádná filosofie dějin, ale jen pravidlo mistra svobodných umění, který chce naučit studenty dobře číst a psát podle nejlepších vzorů.

Teprve v době renesance a raného novověku se metafora trpaslíků a obrů začala vztahovat k filosofii dějin a výkladu toho, jak probíhaly dějiny lidského poznání. Renesanční autoři chápali naši metaforu v pesimistickém smyslu zdůrazňující dvě okolnosti: a) my lidé přítomnosti jsme jen trpaslíci ve srovnání s těmi, kteří žili před námi, protože v dějinách stále dochází k „progresivnímu“ úpadku: žijeme v době stáří světa a jsme odsouzeni k tomu, abychom nikdy nepřekonali naše předchůdce, protože vyčerpaný svět nemůže dát vzniknout stejně dokonalým dílům jako na začátku; b) vidíme sice víc a dále než naši předchůdci a naše poznání je tedy co do extenzity obsáhlejší, a proto také zaujímáme nadřazenou pozici vzhledem k minulosti. Ale není to naše zásluha: K rozmnožení poznatků totiž došlo výlučně proto, že poznatky vzniklé v minulosti, která byla blíže počáteční dokonalosti, nám jejich dokonalí tvůrci dokázali předat a navíc ve využitelné podobě. My tedy z dosavadních poznatků můžeme čerpat a přidávat k nim svoje příspěvky, i když jen velmi skromné. Naše domnělá nadřazenost tedy plyne z toho, že jsme pasivními příjemci již objeveného, na co můžeme navazovat. Hlavní podíl práce však vykonali naši předchůdci, nikoli my samotní.

Kvůli této renesanční interpretaci se metafora trpaslíků téměř neobjevuje mezi představiteli novověké filosofie a vědy. Novověké myšlení odmítalo tradiční představu *mundus senescens*, a naopak se domnívalo, že alespoň poznání (když ne svět) se postupně a pomalu zdokonaluje. Proti tomu základem renesanční interpretace metafory byla představa vyčerpávající se přírody (a lidských umění, která ji napodobují). Novověcí myslitelé takovou představu odmítali: nová doba, její příroda a umění jsou stejně plodné jako na počátku času. Stejně tak ani lidé moderní doby nejsou menší než představitelé antiky: Představa obrů se totiž často pojila také s biblickými dějinami, kde se o existenci starodávných obrů skutečně hovořilo. Proti tomu novověk hlásal uniformitu přírody, a tedy také uniformitu lidského rodu co do co do fyzických i intelektuálních schopností. Tomu odpovídá například reakce Gassendiho v *Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos*. Gassendi striktně odmítá, že by nová doba byla horší, protože by to znamenalo, že příroda se postupně zhoršuje, což je nesmysl. Pokud napneme síly svého ducha stejně,

jako to učinili antičtí autoři a pokud se opřeme o jejich práci, staneme se sami jednou obry. Gassendi vyjadřuje spíše víru v kumulativní pokrok vědy – ale právě tím, že celou metaforu převrací: obři se vyskytnou až na konci dějin, nikoli na jejich počátku. Gassendiho subtilní převrácení smyslu metafory se neuchytilo a vzhledem k jejímu pesimistickému vyznění se v novověku téměř nepoužívala. Existovala však jedna významná výjimka – a tou byl Isaac Newton.

K Newtonovi se ještě vrátím, nyní je nutné podotknout, že teprve v moderním dějepisectví vědy 19. a 20. století (Sarton, Merton et al.) se metafora trpaslíků a obrů začala chápat v progresivistickém duchu odpovídajícímu povaze moderní, prudce se rozvíjející vědy. Zmínka o trpaslících přestala být chápána fyziologicky či somaticky, ale začala být chápána jako projev vědecké etiky – jako vyjádření skromnosti stávající generace vědců, která s úctou (nikoli však otrocky) vzhlíží k dílům svých předchůdců. Především pak má metafora evokovat transgenerační kumulativnost vědy: Každá další generace vědců se poučuje z omylů svých předchůdců a navazuje na jejich úspěchy, takže vědecké poznání stále roste – vidíme stále víc a stále dále.

V dnešních textech bývá za původce takového progresivistického chápání metafory trpaslíků a obrů vydáván Newton. Anglický fyzik skutečně v jednom dopisu R. Hookovi napsal: „*If I have seen farther it is by standing on ye sholders of Giants*“ (Turnbull 1959). Paradox spočívá v tom, že samotnému Newtonovi byla myšlenka pokroku vědění a s ním spojené filosofie dějin na hony vzdálená. Newton byl přesvědčen, že starověcí mudrcové a bibličtí patriarchové znali mnohé části jeho vlastní fyziky. Některé z nich uchoval světu po potopě Noe, ale současně došlo k tomu, že prvotní mudrcové nechtěli prostým lidem tyto fyzikální pravdy odhalit, a proto je halili do alegorií a mýtů. Newton považoval za jeden ze svých úkolů prokázat, že v prastarých textech se pod závojem metafor a mytologických postav nachází právě jeho fyzika. Heliocentrismus byl podle něj znám již biblickým patriarchům a byl také součástí náboženství, které po potopě začali šířit Noemovi potomci do světa: Oheň planoucí ve středu jejich chrámů byl podle Newtona sym-

bolem Slunce, symbolem středu světa – Stonehenge bylo proto kameným obrazem heliocentrické soustavy (Newton, MS Yahuda 41, fol. 4v). Kromě toho se Newton domníval, že dávnověcí mudrcové byli zastánci atomismu. Věděli, že na sebe tělesa působí gravitační silou (Class. Scholia, p. 225), a znali dokonce i gravitační zákon. Jeho znalost se dochovala u pýthagorejců v jejich koncepci hudby sfér. Tou se podle Newtona nemyslela nějaká kosmická symfonie, ale v poměrech mezi zatížením strun a výškou tónu prý pýthagorejci vyjádřili Newtonův gravitační zákon (Class. Scholia, p. 235).

Hledání nových diskurzů vyplývajících z abstraktního a iracionálního přenosu kvantity ve vědě

Mgr. Tomáš Zemčík

Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě

a10616@student.osu.cz

Metaforický přenos týkající se kvantity nebo rozsahu je pro křesťanský svět, z kterého krystalizuje současná civilizace, typický. Jedná se o instrument sloužící k racionálnímu uchopení části nebo částí reality skrze rovnice, funkce či čísla. Je tomu tak již od 12. století, doby osvojení si nuly naší civilizací. Je však poměrně známým faktem, že původ tohoto tajemného čísla lze vystopovat až do Indie 7. století či Jižní Ameriky 3. století. V době před rozšířením arabsko-indických číslic a algebry vládla starověké a středověké Evropě geometrie.

Již Pythagoras ustanovil vztah mezi vesmírem-poměrem -vnímáním. Řekové se také neztotožnili s konceptem nuly ani nekonečna. Domnívám se, že to je jeden z hlavních důvodů, proč si tato civilizace neporadila nejenom se Zenonovou aporií o Achillovi a želvě. Pro Řeky totiž vždy musel platit onen vztah nastolený mezi vesmírem, poměrem a vnímáním, který musel být zároveň empiricky evidentní a logický. Geometrie totiž pracovala na bázi konkrétní empirie, proto nikdy nemohla přijmout tak neevidentní a nelogický koncept, jakým je nula či nekonečno.

Až s rozvojem algebry, vynořením se konstant a diferenciálního počtu se empirie a logika v matematice začíná pomalu prolínat s abstrakcí a iracionálním. Například mladý Isaac Newton při zavedení svých fluxí, které stojí v základu dnešního diferenciálního počtu, používal nelogické operace, jakými je dělení nulou. Dále jeho fluxe obsahovaly operace s neempirickými veličinami, jakými jsou například téměř nulová změna v nulovém čase či mnohem menší nulová změna v nulovém čase. Paradoxní ovšem je to, že Newtonovy fluxe korespondovaly se statistickým pozorováním fyzikální reality. Korespondovaly s pozorováním dokonce nesusměřitelně více, než jakýkoliv jiný racionální nebo empirický instrument, který mělo lidstvo té doby k dispozici. Tímto se z matematiky,

kteřá stojí v základech dnešní vědy, navždy vytrácí řecké kritérium na přímou korespondenci s evidencí a logikou.

A tak nejenom z fluxí vyplývá, že lze do střední hodnoty Pythagorova vztahu dosadit poměr, ale i číslo, rovnici nebo, jak tomu učinil Cantor v základech teorie množin, nekonečno. Jak je možné, že tento vztah je stále aktuální i s příměsí abstrakce a iracionality, se však můžeme stále pouze domnívat.

Jak lze vidět na obrázku 1, lze v rámci myšlenkového experimentu do Pythagorova vzorce doplnit další veličinu. Tou může být lidská mysl či mozek, který v rámci zpětné vazby dále ovlivňuje jak vnímání, tak poměr, ale i samotný vesmír. Domnívám se, že existují evidentní důkazy z oboru psychologie myslí, dějin filosofie a fyziky, které domněnku působení těchto zpětných vazeb mozku na výše zmíněný vztah dokazují. V důsledku by to znamenalo mimo jiné i to, že věda se svou metodologií, tak jak ji dnes známe, je pouze jeden z možných instrumentů, který vede k nastolení „užitečného“ vztahu mezi člověkem a vesmírem. Znamená to, že nejspíše existují další možné diskurzy, které také neplní tento přímý řecký požadavek na evidenci a logiku. Domnívám se, že to jsou diskurzy, které dnes existují na okraji vědy a kterým dnes věda může ze své podstaty brát prostor potřebný k uskutečňování a rozvíjení se. Tyto nové diskurzy lze hledat například právě v paradoxech, na které dnešní věda nezná řešení.

Okultní učení jako hry s metaforami

Mgr. Vladimír Žatecký
ladikovo@yahoo.co.uk

V sérii přednášek organizovaných na půdě Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v roce 2007 Samuelem Zajíčkem a Lacem Hajnalem zazněl velmi podnětný přednes Zdeňka Kratochvíla s názvem „*Má smysl dnes mluvit o magiích?*“, v němž jsou velmi originálně propojeny pojmy magie a hry. Magie nejen dnes, ale i v časech starověku dle Kratochvíla stojí na rozhraní mezi „*brou jako revalidizací něčeho dětského, dospělé záměrnou manipulací s mocí a patologií psychiky*“. Okultní učení, u Kratochvíla zastoupena magií (a astrologií), si s námi ale nehrají pouze probouzením infantilní touhy po moci, ale už jen tím, jakým způsobem se vyjadřují. Kratochvíl však zachází až tak daleko, že magii v dnešním světě ztotožní s reklamou, která „*produkuje potřeby, akumuluje a distribuuje moc, ovlivňuje lidi, proměňuje svět, devastuje přírodu, devastuje přirozenost lidí i myšlení*“, a která se také vyjadřuje svým velmi specifickým jazykem, jehož hlavní devízou je zmást pozorovatele, případně jej přesvědčit o „*své nadřazenosti*“ či „*své pravdě*“.

Ostatně magie je primárně určená ke zmatení posluchače, k popření známých skutečností a vystavení nové (a také jediné) možné struktury vnímání a chápání veškerenstva a procesů v něm působících. Všechna okultní učení mají totiž společný jazyk, kterým promlouvají ke svým adeptům, jazyk, kterému není v žádném případě lehké porozumět. Vyjadřují se totiž metaforami a alegoriemi, za nimiž mají být skryty dávné pravdy o povaze veškerenstva, člověka či božstev, což je nejtypičtější a nejlépe průhledné u alchymie, v níž např. M. Maier základní arkánium alchymie vyjadřuje alegorií „*Učň z ženy a muže circulum (v obni tekoucí vodu), z toho udělej quadrangulum (naši solnou zemi), z toho učň triangulum skrytý bílý oheň lampy, naši pontickou vodu) a z toho učň bod, tak dosáhneš celého magistéria*“. Už jen samotné pověstmi opředené kámen mudrců a elixír života jsou hluboké metafory. Metafora v umění, ve filosofii i ve vědě má ale mnoho podob, lze rozlišit několik typů metafor, a tím i jejich rozličné funkce. Jak potom nahlížet na okultní vědy, jež samy sebe pokládají a označují

jako vědy (byť spíše v předvědeckém chápání daného slova, dnes jsou řazeny častěji do oblasti protovědy či pavědy), ale zároveň se vyjadřují jazykem, jenž není ani přesný, ani jasný?

Příspěvek se táže, zdali jsou okultní učení skutečně hluboké pravdy hraničící s filosofickým, i když hluboce dogmatickým, pohledem na svět či spíše básnické rozpravy romantických snů. Zdali je metaforický jazyk okultních nauk způsobem jak zmást čitatele, nebo způsob jak skrýt tajemství, jež nejsou určena každému a jsou pochopitelná pouze za pomoci jisté formy zasvěcení. Nebo působí magie na své posluchače opravdu stejně a na totožném psychologickém základu, na němž je postavena reklama, jak soudí např. Kratochvíl v uvedené citaci? Načrtnutím a pokusem o zodpovězení výše uvedených otázek se můžeme dobrat k posouzení, zdali se jazyk, jímž se okultní učení projevují, podobá metaforickému jazyku vědy a zdali tedy můžeme o okultních učeních uvažovat jakožto o něčem, co lze aplikovat například na dnešní běh společnosti, vědy či kultury, nebo se naopak jedná o artefakt, vhodný ke zkoumání pouze dějinám vědy nebo dokonce pouze literární vědě.

www.sitvedy.cz

Ostrava 2014